

Introduktion

Ett sammanhållet kommentarverk till *Den svenska psalmboken*, grundat på tillgänglig forskning, saknas sedan länge i vårt land. Det senaste kompletta arbetet av detta slag är J.W. Beckmans *Den Nya Svenska Psalmboken, framställd uti Försök till Svensk Psalmhistoria*, utgiven under perioden 1845–72. Med »den nya svenska psalmboken« avses här den wallinska psalmboken 1819. Av annan karaktär, men ett oundgängligt hjälpmedel, har senare Oscar Lövgrens *Psalm- och sånglexikon* 1964 varit. Mycket har dock hänt efter 1964 och Lövgrens arbete måste därför kompletteras och korrigeras på många punkter. En presentation av psalmbokens första 325 psalmer ger John Ronnås i *Våra gemensamma psalmer* 1990. Boken utgörs av de med nödvändighet mycket kortfattade kommentarer som författaren dagligen gav i radio i samband med att den nya psalmboken antogs 1986. Efter detta år har också annan litteratur, vetenskaplig liksom mer populärt hållen, publicerats kring psalm och psalmbok, där enskilda psalmer, författare och kompositörer och deras verk samt principiella och praktiska frågor punktbelysts. Materialet kring psalmboken är relativt fylligt men långt ifrån komplett och också ganska svåröverskådligt.

En internationell jämförelse visar att praktiskt taget varje större kyrkosamfund, där psalmsången liksom i Svenska kyrkan intar en framskjuten plats i gudstjänst- och församlingslivet, har sitt eget kommentarverk. I Danmark auktoriserades 2002 en ny psalmbok; 2003 förelåg ett omfattande kommentarverk av Jørgen Kjærgaard, *Salmehåndbog*, i två band. I Norge avslutades 2013 arbetet med kommentarverket *Nytt Norsk Salmeleksikon* om tre band. I Tyskland pågår sedan länge ett stort vetenskapligt arbete med ett

kommentarverk (*Handbuch zum Evangelischen Gesangbuch*, varav text- och musikkommentarer i *Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch*) till *Evangelisches Gesangbuch* 1993. Arbetet är inte avslutat och materialet i *Liederkunde* publiceras efterhand, hittills i sju band. I Schweiz bedrivs ett liknande arbete, gemensamt för landets katolska och reformerade kyrkor, *Ökumenischer Liederkommentar*, som sedan 2001 utkommit i hittills sex band. På engelskspråkigt område uppträder *Companions* och alla handböcker till de olika psalmböckerna. Ett stort kommentarverk, *Canterbury Dictionary of Hymnology*, utkom digitalt i oktober 2013.

Planer på ett svenskt kommentarverk diskuterades preliminärt och informellt inom 1969 års psalmkommitté i samband med att kyrkomötet 1986 antog den nya psalmboken. Tanken realiserades dock inte. Betydligt senare togs den upp på nytt av tre medarbetare i utredande och administrativa funktioner inom kommittén, nämligen huvudsekreteraren Per Olof Nisser samt experterna Inger Selander (text) och Torgny Erséus (musik, sekreterare i den ekumeniska arbetsgruppen Sampsalm). Gruppen bedömde att dess erfarenhet av ett mångårigt samarbete och samlade kunskap om såväl material som diskussioner och processer bakom den nya psalmboken kunde vara en rimlig utgångspunkt för ett kommentarverk till denna.

Arbetet inleddes 2010. Kommentarverkets huvudförfattare är Per Olof Nisser, TD, f.d. domprost i Linköping, ledare för projektet, Inger Selander, FD, docent i litteraturvetenskap samt Hans Bernskiöld, FD, musikkforskare. Övriga medverkande författare till enskilda textkommentarer är professor Oloph Bexell, biskop em., f.d. professor Lars Eckerdal, präst,

författare och tonsättare TK Per Harling, biskop em., TD, FD Martin Lönnebo, docenten vid Åbo Akademi TD Birgitta Sarelin och ärkebiskop em. TD Gunnar Weman.

Som rådgivare och mentor har professor em. Sven-Åke Selander medverkat. Som redaktör från Wessmans Musikförlag AB har förre musikkonsulenten och kyrkomusikern Ragnar Håkanson deltagit i arbetet.

Varje kommentar är signerad av respektive författare som svarar för sin text och äger upphovsrätten till densamma. Kommentarererna har signerats enligt följande:

BS Birgitta Sarelin
 GW Gunnar Weman
 HB Hans Bernskiöld
 IS Inger Selander
 LE Lars Eckerdal
 ML Martin Lönnebo
 OBxl Oloph Bexell
 PH Per Harling
 PON Per Olof Nisser

Text- och musikkommentarerna

Tyngdpunkten ligger på kommentarer till de enskilda psalmerna. *Den svenska psalmboken* 1986 omfattar 641 svenska psalmer och 10 psalmer från Danmark, Finland och Norge. Som nummer 652–700 ingår därefter tonsatta Psaltarpсалmer från Gamla testamentet, så kallade cantica från Nya testamentet och sånger från kommuniteten i Taizé, Frankrike. Vidare ingår korta bibelvisor och kanons, samt slutligen de i Svenska kyrkans gudstjänstordning förekommande tonsatta partier som sjungs av församlingen.



Uppgiften har begränsats till att gälla den av Svenska kyrkans kyrkomöte 1986 antagna psalmboken. Det innebär att det tillägg

till psalmboken av år 2002, vilket ersätter Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens *Sionstoner* och omfattar nr 701–800, liksom *Psalmer i 90-talet* och *Psalmer i 2000-talet* inte behandlas i kommentarverket.

Det är samtidigt angeläget att framhålla att föreliggande liksom nästa band av *Psalmernas väg* behandlar de 325 psalmer, som ingår i den första del – ofta kallad »den ekumeniska delen» – som är gemensam för flera kyrkors och samfunds psalm- och sångböcker.

Psalmskommentarerna fördelas på text- och musikkommentarer. Båda inleds med beskrivning av och i förekommande fall diskussion kring textens respektive melodins genes och historia. Textkommentarerna kompletteras därefter med en tolkning av texten, gjord av respektive skribent. Tolkningarna gör inte anspråk på annat än att erbjuda en utgångspunkt för läsarens egna reflektioner. I musikkommentarerna sätts melodier och sättningar in i sin vidare musikhistoriska kontext och utveckling.

Kommentarerna är utformade så att läsningen förutsätter tillgång till respektive psalmtext och melodi. I stället för att använda beteckningen »strof» har vi valt »vers» i anslutning till gängse praxis när det gäller psalmer.

Till de flesta av psalmtexterna har bibelreferenser införts. Där så har befunnits lämpligt har de placerats i kommentartexten, annars har de samlats efter denna med symbolen ΑΩ. Psalmens eventuella förekomst i tidigare svenska psalmböcker markeras med . Exempelvis anger härvid  1937:144 att den behandlade psalmen ingick i *Den svenska psalmboken* 1937 med nr 144. Förekomst i tidigare koralböcker markeras på samma sätt.

Formatering med KAPITÄLER vid ett namn anger att personen i fråga återfinns i psalmbokens register över författare och tonsättare. I ett senare band kommer en något utförligare biografi att ingå.

Återhållsamhet med noter har eftersträvat av utrymmes- och läsbarhetsskäl. Där källor eller litteratur med författare och/eller titel framgår av brödtexten har inte preciseringar eller dylikt tagits upp i notapparaten. För ett mycket stort antal textkommentarer, kanske de allra flesta, har Oscar Lövgrens *Psalms och sånglexikon* 1964 varit en utgångspunkt. Hänvisning till Lövgren kan alltid förutsättas när det gäller psalmer och sånger som förekommit i psalmboken och andra sångsamlingar fram till 1964 och tas därför endast upp i notapparaten när särskilda skäl föreligger. Verk, till vilket hänvisas, anges med författarnamn, årtal och i förekommande fall sida. Fullständig titel framgår av bandets litteraturlista. Summarisk hänvisning till använda källor och litteratur förekommer också. En återkommande källa är även Inger Selanders *Index till den kristna församlingssången* 1979. Selander registrerade 3105 psalmer och sånger ur de 14 psalm- och sångböcker som var i bruk inom 15 samfund år 1976. I musikkommentarerna bygger alla uppgifter om användningen av sånger 1976/79 på Selanders arbete utan att detta särskilt påpekas.

Musikkommentarernas källor

Några punkter är gemensamma för kommentarerna. En första punkt gäller naturligt nog melodins tidiga historia och dess förekomst i Svenska kyrkans koralböcker från 1697 och framåt.¹ Där det är tillämpligt har även melodierna undersökts i 1700-talets

koralhandskrifter. Detta har skett genom den kopia av *Svensk koralregistrant* som finns vid Svenskt visarkiv. Då det gäller melodiernas användning i Sverige utanför Svenska kyrkan har tre olika traditioner beaktats. Den första är melodins förekomst i de viktigaste sångsamlingarna inom frikyrkan, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen fram till 1920. Till grund för detta ligger en databas utarbetad av Inger Selander och Hans Bernskiöld. För perioden efter 1950 har Inger Selanders *Index till den kristna församlingssången* från 1979 använts. En andra traditionstyp, som främst gäller melodier ur koralboken 1697, är melodiangivelser i skillingtryck. Till grund för detta har Margareta Jersilds undersökning *Skillingtryck* från 1973 använts. Slutligen har eventuella förekomster i muntlig tradition undersökts utifrån Svenskt visarkivs Vis- och låtbörjansregister.

Förutom ovan angivna källor har följande allmänna källor använts, vilka normalt sett inte redovisas i notapparaten. Inom engelskspråkigt område finns två databaser. Nicholas Temperley har utarbetat *Hymn Tune Index* som förtecknar melodier i samtliga sångsamlingar på engelska fram till 1820. I USA finns en växande databas tillgänglig via *hymnary.org* över innehållet i amerikanska sångsamlingar fram till i dag. På tyskt område är fortfarande Johannes Zahns *Die Melodien Deutschen Evangelischen Kirchenlieder* (1889–1893) oundgänglig. För perioden fram till ca 1620 finns *Das Deutsche Kirchenlied* som gett ut melodier och kommentarer. Slutligen har användningen av uppslagsverk inte redovisats utom då det gäller specifika uppgifter som inte återfinns i övrigt. Tillämpliga artiklar har rådfrågats från de svenska upplagorna av *Sohlmans musiklexikon* de engelska *Grove* och *New Grove* liksom de båda utgåvorna av *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*.

¹ Av praktiska skäl har inte de senare utgåvorna av koralboken 1697 undersökts.

Musikexemplen har i de flesta fall transponerats till samma tonart som i 1986 års psalmbok för att underlätta jämförelse.

Psalmbokshistorik, register och förteckningar

För att avlasta kommentarerna omfattande och upprepade hänvisningar till en rik flora av psalmböcker genom åren ingår i detta band en översiktlig psalmbokshistorik, »Den svenska psalmboken genom seklerna«. I bandet ingår vidare, som nämnts, en käll- och litteraturförteckning. Förkortningar används i enlighet med Svenska språknämndens *Svenska skrivregler*. För övriga förkortningar finns en förkortningslista och vidare ingår en ordförklaringslista.

I de enskilda kommentarerna omnämns ett stort antal sångböcker vid sidan av psalmböcker, psalmbokstillägg och psalmboksförslag. Dessa sångböcker är införda i en särskild förteckning med angivande av i vilken text- eller musikkommentar de återfinns. För upplägg av bandets käll- och litteraturförteckning samt dess register s. 530–595 svarar Hans Bernskiöld.

Den svenska psalmboken genom seklerna

En fullständig psalm(boks)historik måste alltid börja i Gamla testamentet, med koncentration på Psaltaren, gå vidare genom Nya testamentet och söka sig fram genom den kristna kyrkans gudstjänst- och klosterliv liksom det folkliga fromhetslivets sånger till den tid, då psalmböcker i vår tids mening börjar framträda. Här får vi avstå från denna vandring och begränsa oss till de svenska psalmböckernas historia från och med 1500-talet. Skälet är att de textliga och musikaliska kommentarerna i det följande ofta innehåller någon form av hänvisningar till detta material. För att avlasta kommentartexterna och undvika ständiga upprepningar följer här en psalmbokshistorik i starkt sammanfattande form. För översikt och fördjupning av både allmän och svensk psalm- och psalmbokshistoria hänvisas till bland annat nedanstående litteratur. I den följande, kronologiskt upplagda, framställningen anges endast exempel på eventuellt förekommande specialarbeten rörande enskilda psalmböcker och/eller epoker.

Psalm- och psalmbokshistoriska översikter

Liedgren, E., *Svensk psalm och andlig visa*, 1926; Arvastson, A., *Den svenska psalmen*, 1963; Arvastson, A., *Svensk psalm genom tiderna*, 1975; Helander, D., *Svensk psalmhistoria*, Stockholm 1946; Selander, S-Å., *Om psalmer och visor 1937–1986*, 1995; *Den gamla psalmboken* (red. H. Möller), 2001; Göransson, H., *Koral och andlig visa i Sverige*, 1997

1500-talet

Psalm- och kyrkliga sångböcker i vår mening framträder först i och med reformationen. Bidragande var MARTIN LUTHERS höga skattning av musiken och sången. Sången stod i evangeliets tjänst, psalmen blev ett medel att sjunga in evangelium.

Antagandet att en sångbok på svenska funnits omkring 1526 har inte gått att belägga. Däremot finns fragment bevarade av en sångbok från 1530, *Någre Gudhelige Wijsor*, med tio sånger.

Swenske songer eller Wisor på nytt präntade 1536 är vår första i sin helhet bevarade sång- eller psalmbok, med 47 sånger. Som framgår av titeln förefaller den ha haft en föregångare. Sannolikt åsyftas 1530 års »gudliga visor«. Alla dess tio sånger ingår i *Swenske songer*. Flera är översättningar från Luther som t.ex. *Vår Gud är oss en väldig borg* (1986:237). Översättare, och även författare till egna texter, antas i regel vara OLAVUS PETRI, men också LAURENTIUS PETRI kan ha bidragit.

Flera psalmböcker utkom under 1500-talet. Beteckningen »Den svenska psalmboken« möter första gången 1543. Det är endast i de nordiska länderna som kyrkans församlingssångbok har denna titel. Med psalm avses annars Psaltarpsalm, medan det vi kallar »psalm« betecknas som hymn, kyrkovisa eller dylikt. En psalmbok av år 1567 hade Laurentius Petri som redaktör efter broderns, Olavus Petri, bortgång. En sångbok, som kom att få viss betydelse, var *Piæ Cantiones* (andliga/fromma sånger), tryckt i Greifswald 1582. Här hade bland annat äldre medeltida texter omarbetats i reformatorisk anda av en präst och skolman i Åbo. Sångsamlingen innehöll även melodier.

Med översättningarna från tyska och latin följde ofta texternas melodier. Luther själv antas ha komponerat melodin till bland annat *Vår Gud är oss en väldig borg* (1986:237). En annan kompositör som framträdde vid denna tid och fortfarande är representerad i vår psalmbok var BURKHARD WALDIS (se t.ex. 1986:253, en melodi som används till flera texter). För den

1 Gud, vår Gud, vi lovar dig

Te deum laudamus, Gud, vi lovar/prisar dig, hör till den kristna kyrkans allra äldsta skikt av sånger. Den latinska texten¹ tillskrevs enligt en tradition från 700-talet biskopen av Milano, AMBROSIUS. Den skulle ha tillkommit spontant vid Augustinus dop år 387 där den sjungits växelvis av Ambrosius och Augustinus.² Därför benämnes den fortfarande »den ambrosianska lovsången«. Numer anses författaren vara biskopen Nicetas³ och texten tillkommen under 400-talet.

Den latinska texten har en tredelad struktur, med en förbindande övergång mellan leden. Det första ledet är en beskrivning av den ständigt pågående lovsången till Gud, Herren och Fadern, sjungen av universums alla makter, änglar, kerubim och serafim, apostlar, profeter, martyrer, kyrkan över hela jorden. Övergången till det andra ledet utgörs av kyrkans bekännelse till Guds treenighet, för övrigt det enda ställe där Anden nämns. Andra ledet utgörs av en bekännelse till Sonen, som för människans befrielses skull blev människa och inte skydde Jungfruns moderliv, nu sitter på Faderns högra sida och kommer åter som vår domare. Övergången till det tredje ledet anknyter till detta och ledet blir en bön om förbarmande. De tre leden är sinsemellan olika vilket har väckt frågan om texten kan ha tillkommit etappvis under olika tider.

Te Deum spelar en framträdande roll i romersk-katolsk liturgi. För de protestantiska kyrkorna har översättningar till engelska och tyska medfört att sången fått en framträdande

plats även i deras sångböcker och sångtradition. Det gäller kanske framför allt den tyska texten *Grosser Gott, wir loben dich*, en översättning av IGNAZ FRANZ. Den förefaller ha publicerats första gången 1768 eller 1771 i hans *Die Christlich-Katholische Lehre in Liedern*; uppgifterna om årtalet för textens tillkomst varierar. Denna översättning har länge haft en stark ställning inom den romersk-katolska kyrkan och tillkom som ett svar på behovet att vid sidan av den latinska texten också ha en sång på folkspråket.⁴ Den kom tidigt att tas upp även i flera evangeliska kyrkans psalmböcker.

Den första svenska översättningen *Store Gud, vilovadig*, möjligen av jesuitpatern Erik Benelius (1843–1928), återfinns i den romersk-katolska bönboken *Skyddsengeln* 1887 och upptogs i det katolska stiftets första sångbok *Cecilia* 1902.⁵ Den bestod av tolv verser, ordnade i två delar. 1928 översattes den latinska texten av baptistpastorn NILS JOHAN NORDSTRÖM i form av en starkt förkortad omdiktning, *Store Gud, ditt namn ske pris*, och infördes i flera frikyrkliga sångböcker. I *Communio*, sångbok vid det stora ekumeniska mötet i Stockholm 1925, ingick den med tysk, fransk och engelsk text. Den inledde sångerna i de första utgåvorna av *Cantate Domino*, Kristna studentvärldsförbundets och Kyrkornas världsråds sångbok. Den är alltså vida spridd och har stark och bred ekumenisk förankring.

1 Den latinska texten ingick i psb 1937 som nr 603.

2 J.W. Beckman 1883 s. 638.

3 Nicetas (ca 335–414), biskop av Remesiana, Bela Palanka i nuvarande Serbien.

4 E-D. Egerer, Ökumenischer Liederkommentar [...] Lieferung 2 »Grosser Gott«, 2003. Egerer betonar sångens konfessionsövergripande funktion. Texten tillkom under katolsk upplysningstid och väckte därför tidigare motstånd. Den fick tydligen sitt genombrott på allvar först på 1900-talet.

5 P. Beskow 1987.

Te Deum återfinns i annan översättning i psb 1695, 1819 och 1937. 1529 gjorde MARTIN LUTHER en översättning, eller närmast en rimmad parafras, av *Te Deum*, som han be-tecknade som den tredje trosbekännelsen, *Herr Gott, dich loben wir*. Den översattes till svenska av SIGFRID ARONIUS FORSIUS för *En liten psalmbok* 1608,⁶ ingick i psb 1695, omarbetades av FRANS MIKAEL FRANZÉN för 1819 års psalmbok och intogs i denna form i psb 1937: *O Gud, vi lova dig*. Den torde dock knappast ha sjungits, åtminstone inte på senare tid.

På uppdrag av 1969 års psalmskommitté gjorde OLOV HARTMAN 1980 en nyöversättning av *Te Deum* som en parafras på den latinska texten och anpassad till den melodi till *Grosser Gott* som gjort psalmen så uppskattad. Ignaz Franz text lyser glimtvis igenom.

Texten är lovsång och bekännelse i ett. Den öppnar sig med en poetisk vision av den himmelska liturgin och rör sig från Gud som både ansatspunkt, centrum och mål genom ett myll-er av änglar, profeter och helgon ut mot världen, den bekänner den lidande och förhålliga-de Kristus som sann Gud och sann människa, och den ber om förbarmande, om människans befrielse från all »nöd och vända«.

Den latinska texten avslutas med *In te, Domine, speravi*, med NATHAN SÖDERBLOMS översättning i psb 1937 *På dig, Herre, hoppas jag*. Hartman har valt att formulera detta hopp som en bön om Kristus återkomst.

AΩ v. 1 Psalt 96:11 * v. 2 Jes 6:1-3 * v. 3 Heb 12:1, Upp 7:13-14 * v. 4 Joh 14:15-17 * v. 5 Gal 4:4-5 * v. 7 Psalt 28:9 * v. 8 Psalt 134: 1-2 * v. 9 Upp 22:30

📖 1695:7, 1819:263, 1937:603, 604

PON

Tonsättningar av *Te Deum* var under ba-rocken ofta storslagna musikaliska verk. Med upplysningstiden följde andra musikaliska ideal. Musikens mål var att bidra till män-niskans uppbyggelse, dess medel att väcka känslor. Under barocken ansågs musiken upp-väcka affekter genom att imitera naturen med hjälp av ordmåleri. Nu betonades i stället de inre känslorna. Smaken i stället för regler blev det viktiga, en smak som kunde förfinas genom bildning. Men smaken var inte unik för varje individ utan delades av en grupp och ytterst av hela mänskligheten. Genom att framkalla gemensamma känslor – sympati – kunde mu-siken förena människor. Förutsättningen var att den kunde förstås av alla. Det musikalis-ka idealet var därför enkelheten: den sångba-rra melodin, den symmetriska strukturen och den enkla harmoniska satsen.⁷ Kyrkomusikens slagord under senare hälften av 1700-talet blev ädel enkelhet och värdighet.

Upplysningstidens ideal nådde även Wien. 1783 formulerade kejsaren Josef II ett dekret som reglerade musikutövningen i kyrkorna och inskränkte framföranden av stora, resurs-krävande verk.⁸ Under 1770-talet gavs sång-samlingar ut med texter på tyska i stället för la-tin. I en av dessa, *Katholisches Gesangbuch*, tryckt 1776 eller möjligen 1774, finns denna melodi till Franz text (musikexempel 1). SIEGFRIED FORNAÇON sökte påvisa släktskap med *Jesus ist mein Aufenthalt* ur *Lüneburgisches Gesangbuch* 1686 (Zahn 3448a). Marcus Jenny fann jämfö-relsen »helt igenom lyckad«, men konstaterar samtidigt att det för Fornaçon fanns ett kon-fessionellt motiv: genom att påvisa ett pro-testantiskt ursprung försvarade melodin sin plats i evangeliska sångböcker. Men att grunda hypoteser om släktskap på avlägsen likhet är

⁷ Efter C. Dahlhaus s. 8–13.

⁸ E.T. Fritz-Hilscher 2011 s. 229.

⁶ J. Lyster 1974 s. 176.



Musikexempel 1. Katolisches Gesangbuch 1776.

problematiskt. Någon förbindelselänk mellan melodierna har inte påvisats.⁹

Melodin kan representera enkelhetens ideal. Harmoniken bygger på de tre grundackorden tonika, dominant och subdominant (F-dur, C-dur, B-dur). Melodin rör sig huvudsakligen stegvis, mestadels med växeltoner (f-e-f respektive g-a-g) och utfyllda terser. Medan dess första del bygger på fallande terser är terserna efter repriserna i stället stigande, vilket ökar spänningen fram till melodins högsta ton. I den första versionen var slutfallen i a-delen noterade som förslag. Den tredjeda taktens gav melodin en vismässig prägel: den sågs under 1800-talet ofta som en andlig folkvisa och ansågs som mindre kyrkligt värdig.

Spridningen i protestantiska sångsamlingar inleddes med *Allgemeines Choral-Buch*, utgiven 1819 av JOHANN GOTTFRIED SCHICHT (nr 782). Melodin är där bearbetad och har taktarten 3/4. En viktig etapp i spridningen var melodiboken till *Cantate!* 1852, en sångsamling utgiven 1847 av Heinrich Bone.

Då melodin når Sverige sker det emellertid via England och USA. I *Pilgrimsharpan* 1862 finns melodin till texten *Gud på Kristus haver lagt*. Med tillagd upptakt användes den i IRA D. SANKEYS *Sacred Songs and Solos* till en text av JOHN KEBLE: *Sun of my soul, thou saviour dear*. Den hämtades därifrån till *Andeliga sånger sjungna af I.D. Sankey* 1876 (hft 2; *Mitt hjärtas sol o Jesu kär*). Melodin har använts till olika texter i samfundens sångböcker från *Sionstoner* 1889 och framåt. 1884 finns den även i *Samtliga Godtemplar-logers sångbok* med texten *Kom o Jesus själv till mig* och 1902 i den katolska sångboken *Cecilia* (se ovan). Till Svenska kyrkans sångböcker nådde melodin däremot först i PoV82. Melodin finns i ett flertal varianter. Den tidigare svenska traditionen följer melodins utformning hos Schicht medan den i psb 1986 är anpassad till nutida tysk utformning.

📖 Z 3495 * EKG:331

HB

⁹ Uppgiften »Sagan 1772« är felaktig, däremot utkom texten i Sagan 1768. Se M. Jenny 2010 s. 515; S. Fornaçon 1955; Släktskapet avvisas även av A. Marti i *Ökumenischer Liedkommentar*, Lieferung 2, »Grosser Gott«. – 1792 använde den tyske kompositören Peter Ritter melodin som grund för sitt verk *Hymnus Ambrosianus* vilket gjort att Ritter i äldre sångböcker ibland felaktigt uppgetts som kompositör.